

Біляцька В.П.

доктор філологічних наук,
професор кафедри філології та мовної комунікації
Національний технічний університет
«Дніпровська політехніка»

«ПРИПИШІТЬ ТОДІ СПРАВЕДЛИВІСТЬ. УКРАЇНУ МЕНІ ПРИПИШІТЬ»: ВІРШІ-ПРИСВЯТИ ВОЛОДИМИРА СІРЕНКА

***Анотація.** У статті розглянуто поезію Володимира Сіренка як художню естетичну систему, виявлено адресовану лірику, що пов'язана з фактами біографії митця-дисидента. Вірші-присвяти уточнюють коло прототекстів, є художнім документом і важливим інтерпретаційним кодом, що дає змогу реципієнтові сприймати твір і виявляти в ньому приховані смисли.*

***Ключові слова:** поезія, адресована лірика, вірші-присвята, дисидент, Україна.*

Bilyatska V.P. “Writ then justice. Assign Ukraine to me”: poems-dedicated by Volodymyr Sirenk. The article examines the poetry of Volodymyr Sirenko as an artistic aesthetic system, reveals addressed lyrics related to the facts of the dissident artist's biography. Dedicatory poems clarify the circle of prototexts, are an artistic document and an important interpretive code that enables the recipient to perceive the work and discover its hidden meanings.

***Key words:** poetry, addressed lyrics, dedication poem, dissident, Ukraine.*

Громадянські мотиви – особливість лірики Володимира Івановича Сіренка (1931–2015), відомого українського поета, журналіста, прозаїка, публіциста, громадського діяча, дисидента, щирого патріота, залюбленого в людей і рідну землю. Поезія його завжди була відверта, правдива, гостра на суспільні та національні теми, сповнена «патріотичної символіки», написана в 60–90-ті роки ХХ століття, чи в 2000-ні. В. Сіренко член Національної спілки письменників України з 1990 року, лауреат літературної премії «Благовіст» за книжку «Велика

зона злочинного режиму», кавалер ордена «За заслуги» III ступеня, автор понад десяткох збірок поезії та прози («Рождение песни» (1964), «Батькове поле» (1981), «Корінь роду мого» (1990), «Голгофа» (1992), «Навпростець по землі» (1994), «Все було» (1999), «Повернення в себе» (2001), «Регіт на палі» (2003), «Хрести дерев'яні» (2003), «Клятва» (2009), «Куценики» (2010), «Чолом до сонця. Вибране» (2011).

Особливістю доробку поета є широкий жанровий діапазон лірики та ліро-епосу. У поетичному доробку автора багато віршів-присвят, написані в різні роки, після назви яких вказані адресати: «Капіж» – Г. Прокопенку, «Акваріум» – Б. Сотнікову, «Лебідка й журавлик» – Л. Зозулі, «Як умів, так і жив» – Л. Зозулі, «Листок обривається з гілки» – О. Завгородньому, «Баба Настя» – Всім матерям України, «Ти чарівна, схожа лиш на себе» – Н.М., «На від'їзд Ісаака Кобринського в Ізраїль», поему «Переяславська ніч» – присвятив Іванові Бенедиктовичу Бровку.

Присвята (дедикація), за визначенням Л. Скорини, здатна виконувати в художньому творі різноманітні функції: є одним зі способів включення твору в систему комунікації, механізмом збереження й ретрансляції культурної пам'яті, може бути формою вираження вдячності, дружби, приязні, кохання; формальним жестом, зумовленим певними корисливими мотивами, обов'язком, традицією; формою гри з адресатом і читачами тощо [6, с. 47].

Тоталітарній владі не подобались вірші, у яких митець виражав свою любов до України, її народу, рідної мови, тому його усунули від літературного життя – не друкували, не дозволяли виступати перед читачами:

Мене не друкували – дрюкували
За владною вказівкою згори.
Від мене очі у кутки ховали
Поети спілки і редактори.
А я писав. Мене не гнало «треба»
В ім'я когось, або чогось в ім'я.
Була у мене проспівать потреба,
Як у шпака, у півня, солов'я [2, с. 40].

Нагляд за В. Сіренком був пильний, у нього вдома проводилися обшуки, постійно прослуховувався телефон. Серед актів обшуку, є

перелік документів, які значилися «ідейно-шкідливими» – це листи М. Береславського і слова пісні (на той час ще не гімну) «Ще не вмерла Україна».

Перший обшук у квартирі поета відбувся 11 грудня 1969 року по справі М. Береславського, який на знак протесту проти русифікації вчинив акт самоспалення. В. Сіренко був закликаний свідком у цій справі й сміливо заявив, що русифікація справді відбувається. 1970 року він написав поезію з присвятою М. Береславському, якого неодноразово задував і як друга, і як Людину:

Сплять перелякані, зморені люди,
Все до ранкової стихло зорі.
Сиві ялини стоять коло суду,
То не дерева, а матері.
Ось Береславського змучена мати.
Поряд Сокульського мати стара.
Сняться їм обшуки, сняться їм грати,
доля синівська на схилах Дніпра.
Господи, в чому хлопців провина?
За що їх сила нечиста гребе?
Ніч. Ані звуку. Вся Україна –
архіпелаг КДБ [2, с. 24].

Жанри адресованої лірики розглядають як неканонічні жанри і метажанрове утворення, яке вбирає у себе три жанрові форми – послання, присвяту та віршований лист (В. Назарець); «референсні», або «прикладні» (Ю. Клим'юк); як механізм збереження та ретрансляції індивідуальної, історичної, культурної пам'яті (Л. Скорина); «інвокативну лірику», що моделюється процесом звертання автора до адресата (М. Ткачук).

У передмові до збірки «Голгофа» В. Сіренко писав, що все свідоме життя він сповідував Правду, тому завжди й отримував «на горіхи». До всього додалося знайомство і тісні зв'язки з такими дисидентами, як Оксана Яківна Мешко, Борис Дмитрович Антоненко-Давидович, Олекса Тихий, Микола Кучер, Василь Скрипка, родина Олександра і Олени Кузьменків, Борисом Довгалюк, Іваном Бровком, Іваном Гончаром, Іван та Орися Сокульські, Віктор Савченко, Гаврило Прокопенко, Микола Береславський, які формували його як

громадянина і патріота. З ними він пройшов найважчі дороги, залишився відданим їхній справі та пам'яті, художньо закарбувавши у віршах присвятах. Більшість із них відбували покарання, де все «під снігом, лютий вітер студить, / Куди не глянь, де не піди – зима. Здається, вік довкіл мертвота буде, і на весну надії вже нема» («Капіж») [2, с. 5].

Саме на пам'яті історичній акцентується в поезії «Балада про ярлики»: автору наснилося, що потрапив у еСБеУшні підвали, в яких «товстелезні поскладені плити»: «Нагнувся. О, Боже, та це ж ярлики, / живих дисидентів і вбитих» [3, с. 30]. У поезії «Весільне фотографування у Дніпроджержинську». Автор отетерів від побаченого: молоде подружжя робило світлини біля пам'ятника на тлі Брежнєва: «Згадалися мені / замучені у зонах дисиденти / і вбиті хлопці-школярі, студенти в Афгані на загарбницькій війні» [3, с. 15].

На думку Г. Райбедюк, дисиденти жили географічно на різних територіях, не всі були знайомі між собою, у багатьох аспектах орієнтувалися на різні художні системи, культурні парадигми, тому йдеться не про літературне угруповання чи мистецьку школу, а радше про тенденцію в літературному процесі. «Водночас їх єднали спільні риси ідеології, які визначали високу естетику, гуманізм культури та морально виважену етику буття. Шукання правди і чесна громадянська позиція, неприйняття фальші «істин»-фікцій (М. Коцюбинська), протистояння нормативній соціалістичній поетиці, виступ проти етичного та національного нігілізму, культивування «вічних» мотивів у творчості – такі спільні домінанти художньо-філософської та морально-етичної концепції дають підстави для допуску про своєрідний дискурс у літературному процесі означеної пори, що значною мірою впливав на його естетичний клімат» [1, с. 153]. Яскравим підтвердженням є поезія «Воркута»:

Воркута. Воркута.

Без кінця і без дна мерзлота.

Нею сковані, в ній заховані

взяті з ліжок вночі без вина,

комуністами закатовані

наші кращі дочки й сини.

А вони йшли на бій і роботу,

щиро віривши в святість ідей.
Воркута – вона вічна скорбота,
бо стоїть на кістках людей [2, с. 25].

На думку С. Мартинової, переломним у біографії і творчості В. Сіренка став 1966 рік, коли він створив самвидавчу збірку «Остается народ». Збірка викликала бурхливу реакцію вищого керівництва Дніпропетровської області, яке вбачило у віршах «Стіна» й «Акваріум» антирадянські настрої, адже в них відверто йшлося про тогочасну систему, побудовану на брехні й тоталітарному режимі. Книжка осіла в архівах КДБ, а її автор, уникнув таборів Мордовії завдяки другу дитинства, який обіймав високу посаду в республіканському КДБ і порадив обласним службам не вдаватися до крайніх заходів, а проводити з Сіренком «профілактичну роботу». Поезія «Акваріум» з присвятою Б. Сотнікову:

Акваріум – ілюзія свободи.
Здається, скла нема і не було.
Ось риба тілом прорізає воду
і плавником хитає, як веслом.
Вона пливе, траву на дні щипає,
розвернеться, торкнеться носом скла.
Та раптом кисню їй не вистачає
й вона летить угору, як стріла.
Хапне повітря, знову йде під воду.
Навколо простір, сонце — не п'ятьма.
Акваріум — ілюзія свободи.
Свобода всюди, а її нема [2, с. 25],

Присвяти В. Сіренка – це маркери пам'яті, які є механізмом її збереження й ретрансляції, адже вказані прізвища однодумців, письменників, знайомих, коханих, згадуються ситуації, події, свідками яких були автор та адресат дедикації. Наприклад, у поезії «Обхід» з присвятою Л.Г. Цапко В. Сіренко звертається до лікаря, щоб тойвилікував йому не серце, а душу, адже він тоді був далеко від України, на виправних роботах в Астраханській області: «Одного ви, на жаль, не зможете – / приписати щось для душі. / Ще немає пілюль справедливості / і настою такого нема, щоб я вмить опинився дома, / щоб он дуків зібрав в оберемок, / як збирають квіти в букет» [2, с. 43].

У поезії «Як умів, так і жив» із присвятою Л. Зозулі зізнається, що завжди ходив «навпрошки» і кланявся сонцю й гарним людям, а не ідолам культу:

Над усе любив Україну,
В мої очі текло її сонце,
в серце – слово і пісня батьків.
Признаюсь, як умів, так і жив.
Я себе тваринному страху
в гострі кігті ні разу не дав...
Як і всім, було інколи страшно,
та Людина брала своє.
Тому жодного друга не зрадив
І у жоднім рядку не збрехав [2, с. 58].

Деякі присвяти В. Сіренка є прагматичні й абстрактні, не мають конкретного адресата – «Чекістам», «Оновленим комуністам», «Птахам», «Депутатам», «Мужчинам», «Стійте, як гори», «Білоруському братові», але ці вірші пов'язані із спогадами, із суспільною пам'яттю. Наприклад, в останньому автор говорить, що в нього душа болить за сусіда-білоруса, який свою державу:

Колгоспному довірив голові.
Тебе він знову тягне на мотузі
в імперію, де війни і розбрат.
Ти будеш ще раз бидлом у Союзі
над котрим позбиткує «старший брат».
Він ще раз твою душу з тебе вийме
і скаже, що ходив без неї ти.
Той, хто з російських вирвавсь обіймів,
Світ за очі повинен утекти [2, с. 60].

Про морально виважену етику, про чесну громадську позицію йдеться в поезії В. Сіренка 60–80 років ХХ століття, якого дуже турбувало Слово, призначення митця. Він писав, про те, чого прагнув, що тривожився «завжди не за себе, / а за слово щире, без брехні» [2, с. 52] («Я читаю вірші трактористам»); звертався до митців, у діях яких головне – «вчинок, думки лет», а якщо страх звив кубло в душі, краще на смітник викинути пензель чи перо: «Ти не створиш, як там не крути / правдивий вірш, поему чи картину, / бо завжди відчуватимеш –

за спину / прийшли ідеології чорти» [2, с. 51] («Творець! Коли відчуєш – у нутро...»).

У поезії «Чекістам» зізнається, що відчуває, як пальці холодні обмацують його душу, проте це його не лякає, він ствердно заявляє:

Мене вам не обстругати,
В мені не розчавити «Я».
У мене в душі моя мати
і вся Україна моя.
У мене в душі наші люди,
їх правда солодка й гірка.
Мені б тільки слово, як будень,
І гідність найвища людська [2, с. 23].

У В. Сіренка є поезії, у яких адресатами присвят є письменники. «У подібних творах здебільшого помітна увага до біографічних реалій, часто відомих лише двом – безпосереднім учасникам художньої комунікації; адресат-письменник постає тут як приватна особа, а не як деміург художніх світів» [2, с. 51]. У «Спогаді про відвідування могили Куліша» з присвятою М. Кучеру автор згадує відвідини гаю Пантелеймона Куліша, Мотронівки, де «мужа славного Вкраїни / і досі ще витає дух» [2, с. 39]. Поезія «Яблука на могилі Івана Сірка» присвячена Б. Антоненку-Давидовичу з промовистим афоризмом: «Та пам'яті пливе ріка» [4, с. 6].

«Присвята творить символічний простір, у якому збереження (відомість, слава) тексту зумовлює зберігання в суспільній пам'яті імені автора, що, у свою чергу, передбачає збереження в суспільній пам'яті імені адресата присвяти» [6, с. 48]. У поезії «Василеві Симоненку» автор ставить декілька риторичних питань ліричному герою, який покинув сиву матір, сина, Україну, а міг би писати вірші «до болю, задиху прості»:

Ти чуєш, в Каневі квітучім
Кобзар, задумавшись на мить,
тебе зове на синю кручу,
поки недремна влада спить?
Ти – його син, надія й сила.
Ти – совість людяна його.
В якій мандрівці ти, Василю?

Вже стільки літ мовчиш чого?
Вертайся в рідну Україну.
Вона стоїть, Дніпро тече.
Вертайся. Як належить сину,
підстав їй, змореній, плече [5, с. 38].

Особливо душевною, правдивою й волелюбною є лірика В. Сіренка, у якій ідеться про родину, приазовську землю, де він народився, де спочиває його «красива і мудра повік» мама, яка дорогу «в країну з ім'ям Україна, / як долю прослала до ніг» [3, с. 13]. Про бабусю, яка була зовсім неграмотна, але з надзвичайно природною мудрістю. Саме в тому краї у нього «виросли крила і наповнилась небом душа», а головне: «Коло вашого серця я грівся малим і ставав українцем» [3, с. 80]. Мамина «дорога» не давала відчутти себе сиротою навіть після смерті батьків: «Моя доле, я не сирота, / адже є у мене Україна. / Є народ у мене, друзі є, і зігріта пісня серцем мами» [3, с. 50]. Образ матері в поезії «Бережіть матерів», «Похорон матері», «Портрет мами», «Мама й тато вже давно пішли а незворотну за селом дорогу...», «Похоронив я маму, тата, тітку», «Материнська доля» й інших В. Сіренка асоціюється з Україною:

Я не звикну ніяк, що вона до воріт
Не спішить із городу мене зустрічати.
Спорожнів без матусі мені білий світ,
І чужою стає наша затишна хата.
Не мені вже зозуля майбутнє кує
за рікою судьби в голубій оболоні.
Кожний з нас безпритульним душею стає,
Коли мамине серце навік захолоне.
Люди добрі мої, бережіть матерів,
Як себе бережіть, як свою Україну [3, с. 7].

Рід В. Сіренка походить із задунайських січових козаків, переселених у Приазов'я. Очевидно, саме тому його поезії наповнені духом козацької волі і непокори, волелюбністю українського народу. Тим, хто вирішив козакувати радить перед виходом з хати, переконатися, чи не забули «чесність, мужність і звитягу» [3, с. 16]. Поет радив землякам ще в 60-ті подивитися в очі Івана Сірка, «суворі»

крізь «далеч віків»: «В тих очах наша вся Україна – / скільки сонця, жива й молода. / Що їй сниться, чого вона хоче, / і яку собі долю шука» [2, с. 6]. У «Козацькій пораді», «Очі Івана Сірка», «Яблука на могилі Івана Сірка», «Берда» автор часто нагадує про Івана Сірка, взірця мужності й любові до України, про річку, приазовський степ, через які переосмислюється минуле й проєктується майбутнє:

На Приазов'ї соняхи цвітуть.
у маминім городі і на полі.
Ну як тут не поїдеш до села,
у степ, що витікає із-під хати?
О краю мій! Мій соняховий краю!
Така краса в яких ще є краях?
Твоїх степів, стежок не забуваю,
бо не зачерствів, бо людина я.
Допоки буду ранки зустрічати,
збиратимусь посеред літа в путь,
лиш пригадаю – вдома, коло хати –
на Приазов'ї соняхи цвітуть [3, с. 27].

У В. Сіренка є й поезії-присвяти («Лебідка й журавлик» – Л. Зозулі, «Ти чарівна, схожа лиш на себе» – Н.М., «Мужчинам») про почуття людської душі, інтимні. Характерною ознакою цієї лірики є її життєва природність, що виявляється в змалюванні образу ліричного героя, у відвертих і щирих зізнаннях коханій, адже йдеться про автора, який «знає мову зірок», який «марнослів'я» ніде не залишав сліди, а присвячував оди «одвічній чарівності жінки»:

Ти чарівна, схожа лиш на себе,
сяйна, як на сході краєвид.
Поглядають зустрічні на тебе
і приходять свататись сусід.
Може, буде з ним тобі не гірше.
Хай щастить. А втім, скажи мені,
хто тобі напише, мила вірші –
сповідально чисті, запальні [54, с. 15].

В. Сіренко писав, що «вірші про кохання з нього пруть». У них ліричний герой пристрасний, сповнений лицарства і благородства, що

проявляється у звертанні до жінки, піднесенні та обоженні її: «Подивися, он жінка іде / вся у сонці, у злоті, в блакиті. / Чарівна! Незрівнянна!» [5, с. 82]. В українках, на його думку, «зоря вранішня» займається, вони «ні з ким не зрівнянні», тому й звертається до чоловіків («Мужчинам»):

Мужчини, мужчини – ратаї й солдати,
яка б не стелилась попереду путь,
ідіть до коханих, вклоняйтеся свято,
любіть, і вони вас, як Бог, збережуть» [5, с. 10].

Отже, поетична спадщина Володимира Сіренка, носія козацького духу, заслуговує на подальше детальне вивчення, адже має значний національний та морально-виховний потенціал. З широкої палітри його лірики ми розглянули лише деякі поезії-присвяти, адресатами яких є діячі української культури, дисиденти, письменники-класики, рідні, відомі люди Січеславщини. Адресована лірика В. Сіренка – це художній документ інтерпретаційного коду, вона пов'язана з фіксацією пам'яті про події, учасником яких був і автор.

Література

1. Райбедюк Г.Б. Дисидентський дискурс в українському літературному процесі 60-80-х років ХХ століття. *Бахмутський шлях*. 2010. №1/2. С. 153–160.
2. Сіренко В. *Голгофа: Поезії*. Дніпропетровськ: Пороги, 1992. 67 с.
3. Сіренко В.І. *Все було. Поезії*. Дніпропетровськ: Поліграфіст, 1999. 90 с.
4. Сіренко В.І. *Повернення в себе. Поезії*. Дніпропетровськ: Поліграфіст, 2001. 39 с.
5. Сіренко В. *Корінь роду мого: Поезії*. Київ: Радянський письменник, 1990. 108 с.
6. Скорина Л. Присвята як маркер пам'яті (на матеріалі української літератури 20-х рр. ХХ ст. *Актуальні питання гуманітарних наук. Мовознавство. Літературознавство*. 2018. Вип 22., Т. 2. С.47–52.